

УДК 93/94:061.1]:655.4(497.11)"1947/2018"
316.734(497.11:470)"19/20"
93/94:929 Шемјакин А. Л.
DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.17.rusijaisrbija.pop.97-111>

Др Радомир Ј. ПОПОВИЋ
Историјски институт
rjpopovic@gmail.com

Др Радомир ПОПОВИЧ
Исторический институт

**Српско-руске теме у издањима Историјског
института – допринос Андреја Шемјакина**
**Сербо-русские темы в изданиях Исторического института -
вклад Андрея Шемякина**

Организовано проучавање прошлости српског народа почело је у 19. веку, када је створена држава-Кнежевина, односно Краљевина Србија*. Образовне установе оснивају се још у време Првог српског устанка (основне школе, Велика школа 1808. и Богословија 1810). Установљење и почетак деловања у континуитету образовних, културних и научних институција везује се за тридесете и четрдесете године 19. века (Народна библиотека 1832, Лицеј 1838, Друштво српске словесности 1841. и Народни музеј 1844. године). Средишња научна установа у Србији у којој се проучава, пре свега, национална прошлост, била је Српска краљевска академија, данашња САНУ, основана 1886. Академији су претходила два научна друштва *Друштво српске словесности* (1841-1864) и *Српско учено друштво* (1864-1892) у чијим су гласилима (ГДСС и ГСУД) штампани историографски радови и историјски извори.¹

* Текст је резултат рада на пројекту Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Евиденциони број пројекта 177031.

1 Ђирковић С., „Српска академија наука и уметности (Српска академија наука, Српска краљевска академија)“, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 125-127.

Са успостављањем новог државног и политичког уређења у Југославији 1945. године, Српска академија наука добила је нову улогу. Како је у првим поратним годинама у Југославији примењиван совјетски модел „пута у комунизам“, по њему је организована и научна и истраживачка делатност. Српска академија наука као највиша научна установа у НР Србији, попут Академије наука СССР, у циљу реализације петогодишњег плана (1947-1952), током 1947. и 1948. године приступила је оснивању бројних института, међу њима и Историјског института 15. јула 1947. године.² Историјски институт САН је од 1947. до 1961. године био део Академије, да би уредбом Извршног већа НР Србије, која је на снагу ступила 29. априла 1961. године, проглашен за самосталну научну установу. Под именом Историјски институт Београд је самостална установа до 1990. године, па у оквиру САНУ и даље као самостална установа (1990-2002), али под називом Историјски институт САНУ, да би од 2002. године, после раскида споразума са Академијом, поново постао самосталан и без атрибута САНУ у називу. Међутим, у току је процес интегрисања Историјског института у окриље Академије.

Историјски институт је најстарији научни историјски институт у Србији. Током седамдесет две године дугог рада, научна политика института се профилисала и она се манифестује у проучавању прошлости српског народа и његових веза са суседним и другим народима, од раног средњег века, до 1918. године, затим у издавању часописа, монографских публикација, критичких издања историјских извора, организовању научних трибина и скупова. У издањима Института до краја 2018. године објављено је 67 бројева „Историјског часописа“, 39 бројева „Грађе / Мешовите грађе (Miscellanea)“, 155 монографских публикација, заједно са приређеном изворном грађом, 39 књига зборника радова, пет монографских издања, у сарадњи с иностраним научним институцијама и десет монографских издања изван серија.³

2 Поповић Р. Ј., Столић С., „Историјски институт 1947–2017. године“, *Историјски институт 1947–2017*, Београд 2018, 7-9.

3 Терзић С., „Историјски институт Српске академије наука и уметности“, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 139-144; Поповић Р. Ј., Столић С., „Историјски институт 1947–2017. године“, *Историјски часопис* 64/2017, 13-25; Мереник С., „Преглед издања Историјског института“, *Историјски институт 1947–2017*, Београд 2018, 234-314; Мереник С., „Библиографија Историјског часописа I–LXVI (1948–2017)“, *Историјски институт 1947–2017*, Београд 2018,

Посебно место у богатој међународној сарадњи Историјског института заузима сарадња са Институтом за словенске студије РАН, некадашњим Институтом за славистику и балканологију Академије наука СССР. Наиме, после отопљавања међудржавних односа Југославије и СССР, средином педесетих година 20. века, успостављена је сарадња два поменути института, па је тих година Историјски институт, између осталих, посетила Ирина Достјан.⁴ Захваљујући тој сарадњи седамдесетих и осамдесетих година покренути су пројекти „Односи између Србије и Русије у другој половини 19. века“ и „Грађа из архива М. Ф. Рајевског“. Два тома критички приређене грађе из фонда истакнутог словенофила, намесника руске цркве у Бечу М. Ф. Рајевског су очигледан доказ те сарадње.⁵ Из годишњих извештаја о раду Историјског института (1987-2000), сазнајемо да су Историјски институт од руских колега најчешће посећивали сарадници данашњег Института за словенске студије РАН Светлана Данченко, Александар Карасјов, Искра Чуркина, Константин Никифоров, Елена Гускова, Владимир Зелењин, академик Виталиј Шеремет, Андреј Шемјакин који је 1989. године постао сарадник Института за славистику и балканске студије РАН и који је током деведесетих година радио на својој докторској дисертацији „Идеологија Николе Пашића. Формирање и еволуција (1868-1991)“, био је тих година чест гост Историјског института. Историјски институт и Институт за славистику РАН су 2013. године потписали уговор о сарадњи, па је и организован заједнички научни скуп *Русија/СССР и државност Србије/Југославије (Россия/СССР и Государственность Сербии/Югославии)*, који је одржан 8. септембра 2017. године у Београду. После тог скупа штампан је истоимени зборник са 15 радова српских и руских научника.⁶

317-408; Мереник С., „Библиографија Мешовите грађе (MISCELLLANEA) I – XXX-VIII (1956–2017)“, *Историјски институт 1947–2017*, Београд 2018, 411-426.

4 Поповић Р. Ј., Столић С., „Историјски институт 1947–2017. године“, 38.

5 *Зарубежные Славяне и Россия: документы архива М. Ф. Раевского: 40–80 годы XIX века*, редколлегия В. Г. Карасец [и др...]; составители В. Матула, И. В. Чуркина, Москва 1975; *Југословени и Русија: Документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80-тих година XIX века*: том II, књига 1, гл. ур. Н. Петровић, Београд; Москва 1989. Осим горе поменуте књиге приређене грађе, као заједничко издање Историјског института је следеће збирка докумената: *Политические и культурные отношения с югославянскими землями: документы*, отв. редакторы А. Л. Нарочницкий, Н. Петровић, Москва 1984.

6 *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, ур. Срђан Рудић, Константин В. Никифоров, Ј. Блажић Пејић, Београд; Москва 2018; Белов М. В., „Специфика раннего этапа в становлении новой сербской государственности и роль России“,

Гласило Института „Историјски часопис“ сматра се наследником традиције међуратног „Југословенског историјског часописа“. Иако је током излажења пролазио кроз различите фазе, „прилогавајући се научноистраживачким захтевима времена (...), радови у њему одражавају широко засновано дисциплинарно подручје истраживања, анализа и интерпретација политичке, економске и културне историје, од раног средњег века, до прве половине 20. века.“⁷

У Историјском часопису је од првог броја 1948. године до 67-ог 2018. године публикован укупно 21 чланак и прилог српских и руских научника, који се тичу међусобних односа Русије и Србије до краја Првог светског рада. Од тога, највећи број публикованих радова, чак 19, односи се на раздобље тзв. дугог 19. века. Превладавале су

Русија/СССР и државност Србије/Југославије, 11-28; Поповић Р. Ј., „Карађорђево протокол из 1816–1817. године и вождова активност у Петрограду“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 29-48; Никифоров К. В., „О сербској националној програму у 19. веку у контексту руско-српских односа“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 49-72; Леовац Д., „Србија и Русија у почетној фази Кримског рата (1852–1853)“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 73-98; Блажић Пејић Ј., „Русија и просветно питање код Срба (1856–1878)“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 99-116; Самарџић М., „Русија и српска железница 1878–1881: о политичким и привредним аспектима руске политике према Србији после Берлинског конгреса“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 117-146; Шемякин А. Л., „Россија, Никола Пашич и режим Милана Обреновића у 1883–1889“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 147-162; Рајић С., „Владимир Всеволодович Жадовски и Павел Борисович Мансуров – антиподи руске дипломатске мисије у Србији (1898–1901)“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 163-190; Вишняков Ј. В., „Војно-политичко руководство Србије 1914–1915 гг. у оценама руског војног агента“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 191-212; Милорадовић Г., „Бројно стање српске војске на Солунском фронту 1916–1918. године и војно-политичка подршка Руске империје Краљевини Србији“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 213-254; Тимофејев А., „‘Велика руска револуција дала је велика зла’: разочарење српске елите у привремену владу и револуционарну Русију у пролеће-лето 1917“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 255-276; Силкин А., „Југославски сектор комунистичког универзитета националних мањина запада и „опит руског пролетаријата 1925–1936“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 277-298; Животић А., „Покушај успостављања дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза (1923–1927)“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 299-322; Димић Љ., „Последњи сусрет Леонида Иљича Брежњева и Јосипа Броза Тита (Москва, 16–21. мај 1979. године)“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 323-354; Гуськова Е., „Србија: од идеје југославизма к идеји сербства“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, 355-370.

7 Поповић Р. Ј., Столић С., *Историјски институт 1947–2017*, 43.

теме које се тичу Велике источне кризе, руских дипломатских представника на Балкану (Јастребов, Вашћенко, Шчербина, Персијани).⁸

У другој периодичној публикацији „Мешовита грађа/ Misellanea“ објављују се критички приређени прилози изворне грађе. Часопис је почео да излази 1956. године – имао је прекид у излажењу 90-их година 20. века – и у њему је публиковано девет документа, који

- 8 У Историјском часопису објављени су следећи радови који се баве руско-српским односима: Грујић Р., „Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку“, *Историјски часопис* 5/1954–1955, 53-77; Недељковић Љ., „Спомен-медаљон руске царице Јелисавете поводом оснивања српског војничког насеља у Русији „Нове Србије“ (1751)“, *Историјски часопис* 8/1959, 157-159; Хитрова Н. И., „Последње године живота Луке Вукаловића“ /превео с руског Бранко Павићевић/, *Историјски часопис* 16-17/1966–1967, 171-185; Карасјов В., „Почетак публицистичке дјелатности Живојина Жујовића у Русији: прилог за биографију“ /превео с руског Бранко Павићевић/, *Историјски часопис* 16-17/1966–1967, 187-201; Писарев Ј. А., „Нови извори за историју руско-српских односа у време Првог светског рата“, *Историјски часопис* 25-26/1978–1979, 219-238; Радевић М., „Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године“, *Историјски часопис* 27/1980, 183-195; Данченко С. И., „Руски научници у Србији од 1878. до 1885. године“ /превод с руског Бисерка Рајчић/, *Историјски часопис* 28/1981, 105-128; Љушић Р., „Руски конзул Вашченко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века“, *Историјски часопис* 29-30/1982–1983, 327-338; Милојевић Д., „Руски конзул А. И. Персијани о приликама у Србији почетком друге напредњачке владе“, *Историјски часопис* 31/1984, 239-248; Данченко С. И., „Руска јавност о Србији и руско-српским односима (1878–1885)“, *Историјски часопис* 33/1986, 113-135; Батаковић Д. Т., „Погибја руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године“, *Историјски часопис* 34/1987, 309-325; Данченко С. И., „Из историје руско-српских односа крајем седамдесетих и у првој половини осамдесетих година XIX века: (према грађи архива СССР-а)“, *Историјски часопис* 36/1989, 99-109; Шемякин А., „Внешнеполитические взгляды основателей сербской радикальной партии в начале 80-тих годов XIX века: (к вопросу о начале „русофильства“ Николы Пашича)“, *Историјски часопис* 38/1991, 145-161; Фирсова Е. Ф., „Национализм, славянство, Россия и русская эмиграция (взгляды П. Радича. по материалам архива Масарика в Праге)“, *Историјски часопис* 40-41/1993–1994, 215-218; Шемякин А. Л., „Письмо Н. П. Пашича П. А. Кулаковском“, *Историјски часопис* 40-41/1993–1994, 219-232; Шемякин А. Л., „Русский человек на Балканах: сербская одиссея поручника Мамулова (1893–1915)“, *Историјски часопис* 64/2015, 313-335; Блажић Пејић Ј., „Руска словенска добротворна друштва и Српско подворје у Москви (1874–1917)“, *Историјски часопис* 64/2015, 337-361; Поповић Р. Ј., „Делатност првог руског конзула у Србији Герасима Вашћенка 1838–1843. године“, *Историјски часопис* 65/2016, 183-204; Блажић Пејић Ј., „Ростислав Фадејев и Источно питање“, *Историјски часопис* 65/2016, 205-227; Шемякин А. Л., „Сербские сочинения П. А. Ровинского (первичное осмысление и перспективы исследования)“, *Историјски часопис* 67/2018, 284-309.

се односе на српско-руске везе од 16. до 20. века, разуме се, највише је за раздобље 19. века.⁹

У едицији „Посебна издања“ штампане су монографије Душка М. Ковачевића, *Србија и Русија 1878–1889: Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана* (2003) и Михаила Војводића *Петроградске године Стојана Новаковића (1900–1905)* (2009).¹⁰

О српско-руским културним, политичким, дипломатским и привредним везама писано је у зборницима радова који су публиковани после одржаних научних скупова чији је издавач или суиздавач био Историјски институт: *Уједињена омладина српска* (1968)¹¹, *Србија у завршној фази Велике источне кризе: 1877–1878* (1980)¹², *Србија 1917.*

-
- 9 Миљковић Д., „Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку“, *Мешовита грађа/Misellanea* 1/1956, 1-87; Стојанчевић В., „Копија известија“ руских конзула о стању у Турској из 1864. године“, *Мешовита грађа/Misellanea* 13/1984, 119-135; Станојевић Г., „Прва руска делегација у Венецији 1581. године“, *Мешовита грађа/Misellanea* 15/1986, 13-21; Петровић-Милојевић Д., „Из „Мојих успомена“ Алимпија Васиљевића. у Русији 1850–1857, 1878, 1892–3 и 1894. године“, *Мешовита грађа/Misellanea* 19/1989, 73-103; Станић М., „Коста Протић о Русима“, *Мешовита грађа/Misellanea* 21/2003, 95-101; Поповић Р. Ј., „Две белешке Илије Гарашанина о руским конзулима у Србији Данилевском и Левшину“, *Мешовита грађа/Misellanea* 32/2011, 337-347; Блажић Пејић Ј., Иванова Ј. В., „Писма митрополита Михаила грофици А. Д. Блудовој: прилог проучавању руско–српских односа (1871–1874)“, *Мешовита грађа/Misellanea* 35/2014, 121-138; Рајић С., „Ростислав Фадејев о руско–српској савезничкој акцији ратне 1877. године“, *Мешовита грађа/Misellanea* 36/2015, 239-250; Блажић Пејић Ј., Иванова Е. В., „Нова сведочанства из живота митрополита Михаила: од свргнућа до поновног повратка (1881–1889)“, *Мешовита грађа/Misellanea* 37/2016, 123-157; Стојић Б., „Искушења француско-руског савезништва у 1915. години“, *Мешовита грађа/Misellanea* 38/2017, 181-202.
- 10 Ковачевић Д. М., *Србија и Русија 1878–1889: Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003; Војводић М., *Петроградске године Стојана Новаковића (1900–1905)*, Београд 2009.
- 11 *Уједињена омладина српска: зборник радова*, уредник Ж. Милисавец, Београд; Нови Сад 1968; Вулетић В., „Уједињена омладина српска и руска књижевност“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, 241-257; Живановић Ђ., „Уједињена омладина и пољска књижевност“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, 259-286; Никитин С., „Српски политички живот 60-тих година XIX века у руској штампи (периодика)“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, 363-374; Кондратјева В. Н., „Историја Омладине према документима Руског спољно-политичког архива“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, 375-381; Маклелан В., „Руси, Срби и револуција“, 1879–1872“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, 383-389.
- 12 *Србија у завршној фази Велике источне кризе: (1877-1878)*, ур. Д. Милић, Београд 1980; Скоко С., „Улога српске војске у руско-турском рату 1877-1878. године“,

године (1988)¹³, *Свети Сава у српској историји и традицији* (1998)¹⁴, *Европа и Срби* (1995)¹⁵, *Иван Степанович Јастребов* (1996)¹⁶, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану* (1997)¹⁷, *Европа и Источно пи-*

Србија у завршној фази Велике источне кризе: (1877–1878), 21-37.

- 13 *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. С. Терзић, Београд 1988; Поповић Н. Б., „Пашић и Русија 1917. године“, *Научни скуп Србија 1917. године*, 175-179.
- 14 *Међународни научни скуп Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. С. Ђирковић, Београд; Краљево 1998; Ђорђевић И. М., „Представе светих Бориса и Гљеба у Милешеви и српско-руске везе у првој половини XIII столећа“, *Међународни научни скуп Свети Сава у српској историји и традицији*, 295-308; Бељакова Е. В., Шапов Я. Н., „Традицији Святого Саввы Сербского на Руси“, *Међународни научни скуп Свети Сава у српској историји и традицији*, 359-367.
- 15 *Европа и Срби: међународни научни скуп, 13–15. децембра 1995*, ур. С. Терзић, Београд; Нови Сад 1996; Терзић С., „Српски национални покрет између Русије и западних сила (велико раскршће друге половине XIX века“, *Европа и Срби: међународни научни скуп*, 299-310; Распоповић Р., „Црна Гора и Русија на почетку XX вијека“, *Европа и Срби: међународни научни скуп*, 381-404; Глазырина В. В., „Русское православие и ислам на Балканах – проблемы формирования конфронтационного сознания“, *Европа и Срби: међународни научни скуп*, 221-227.
- 16 *Иван Степанович Јастребов: зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996*, ур. С. Терзић и др, Призрен; Београд 1997; Стојанчевић В., „Иван Степанович Јастребов у свом времену“, *Иван Степанович Јастребов*, 11-18; Терзић С., „Иван Степанович Јастребов у Старој Србији“, *Иван Степанович Јастребов*, 19-25; Артемије – Епископ рашко-призренски, „Иван Степанович Јастребов и Призренска митрополија“, *Иван Степанович Јастребов*, 27-32; Тимотијевић М., „Иван Степанович Јастребов и Призренска богословија“, *Иван Степанович Јастребов*, 33-39; Бован В., „Сарадња Ивана Степановича Јастребова и Петра Костића“, *Иван Степанович Јастребов*, 41-54; Лиличић Б., „Тодор Станковић – савременик Ивана Степановича Јастребова у Призрену“, *Иван Степанович Јастребов*, 55-60; Ставретиновић Ђ., „Прогресивне идеје Ивана Степановича Јастребова“, *Иван Степанович Јастребов*, 61-68; Станковић В. А., „Срби из Старе Србије и Иван Степанович Јастребов“, *Иван Степанович Јастребов*, 69-76; Ђуричић М., „Руски конзули у Призрену“, *Иван Степанович Јастребов*, 77-81; Тимотијевић Р., „Значај дела Ивана Степановича Јастребова за проучавање историје уметности Призрена“, *Иван Степанович Јастребов*, 85-90; Ивановић М., „Иван Степанович Јастребов и црквени и културни споменици Горе и Опoља из времена пре њихове исламизације“, *Иван Степанович Јастребов*, 91-109; Питулић В., „Збирка српских народних песама са Косова и Метохије Ивана Степановича Јастребова“, *Иван Степанович Јастребов*, 111-115; Вучинић Д., „Усмено песничко сећање на Немањиће у песмама збирке Ивана Степановича Јастребова“, *Иван Степанович Јастребов*, 117-126; Поповић Р., „Архивска грађа о Ивану Степановичу Јастребову“, *Иван Степанович Јастребов*, 127-131.
- 17 *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану: међународни научни скуп 10–12. децембар 1997*, ур. С. Терзић, Београд; Нови Сад 1998; Шеремет В. И., Кузьмин И. А., „О цивилизационој роли балканској контактної зоне (IV–XX вв.)“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, 59-67; Глазырина В. В., „Русское пра-

тање (1998)¹⁸ *Европа на раскрићу: нови зидови или уједињена Европа* (1999)¹⁹, *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи* (2002)²⁰, *Нововековне српске династије у мемоаристици* (2007),²¹ *Про-*

вославие и ислам на Балканах – проблемы формирования конфронтационного сознания“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, 221-227; Шевцов П. А., „Этноконфессиональные факторыв политике Англии на Балканах в XIX веке“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, 253-258; Старков Б. А., „Советизация Балкан как попытка создания нового типа цивилизации - по новым документам российских архивов“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, 493-504; Гускова Ј., „Сукоб интереса у контексту судара цивилизација на Балкану“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, 573-582.

- 18 *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене: међународни научни скуп 9–11. децембар 1998*, ур. С. Терзић, Београд 2001; Гуськова Е., „Субъективный фактор в истории Балканы и роль Горчакова в формировании исторических традиций русской дипломатии“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, 141-152; Нарочницкая Н., „Мировой восточный вопрос как отражение религиозно-философских и геополитических противоречий мировой истории“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, 219-245; Хевролина В. М., „Славянский вопрос в идеях славянофилов конца XIX века“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, 301-308; Старков Б. А., „Русская армия на Балканах и ее влияние на политику великих держав в восточном вопросе в 1920–1922 (по материалам советских спецслужб)“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, 371-382; Шемякин А., „Сербия после 1878 г. обретение независимости и проблема модернизации“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, 537-550.
- 19 *Европа на раскрићу: нови зидови или уједињена Европа: међународни округли сто*, Београд 28–29. април 1999, ур. С. Терзић, Београд 1999; Нарочницкая Н. А., „Агрессия США и НАТО против Югославии – Восход „атлантизма“ – закат Европы“, *Европа на раскрићу: нови зидови или уједињена Европа*, 55-68; Гускова Ј., „Ко може да заустави агресију: проблем Европе и Русија“, *Европа на раскрићу: нови зидови или уједињена Европа*, 121-125; Никифоров К., „Отношение России к Сербии в конце XX века“, *Европа на раскрићу: нови зидови или уједињена Европа*, 157-167.
- 20 *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи: међународни научни скуп 9–10. децембар 1999*, ур. С. Терзић, Београд 2002; Гуськова Е., „Историческая роль Сербии в сохранении национальной идентичности балканских народов“, *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи*, 107-117; Нарочницкая Н., „Суверенность государства-нации как основы международного права и проекты передела мира в XX в.“, *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи*, 259-277; Никифоров К., „Нужна ли идентичность для восточной Европы?“, *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи*, 385-390.
- 21 *Нововековне српске династије у мемоаристици*, ур. П. В. Крестић, Београд 2007; Кузьмичева Л. В., „Представители императорского дома Романовых о Караге-

сторно планирање у Југоисточној Европи (2011)²², *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења* (2013)²³ *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* (2015)²⁴ и *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка* (2016).²⁵

Допринос Андреја Шемјакина у проучавању српско-руских веза у 19. веку, судећи према радовима објављеним у издањима Историјског института, веома је значајан. У Историјском часопису објавио је четири рада: „*Внешнеполитические взгляды основателей сербской радикальной партии в начале 80-тих годов XIX века* (1992)²⁶, „*Письмо Н. П. Пашича П. А. Кулаковском*“ (1995)²⁷, *Русский человек на Бал-*

оргиевичих и Петровичих“, *Нововековне српске династије у мемоаристици*, 261-284.

- 22 *Просторно планирање у Југоисточној Европи: (до Другог светског рата)*, ур. Б. Миљковић-Катић, Београд 2011; Кузмичева Љ., „Проблеми урбанизације балканских држава у руској друштвено-политичкој мисли крајем XIX и XX века“, *Просторно планирање у Југоисточној Европи*, 219-227.
- 23 *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд 2013; Распоповић Р., „Црна Гора на почетку Првог балканског рата према дневничким биљешкама руског војног агента у Црној Гори Н. М. Потапова“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, 51-65; Шемјакин А. Л., „Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова (1912-1913)“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, 111-124;
- 24 *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд 2015; Тимофејев А., „Руско-српска војна сарадња почетком Првог светског рата“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, 167-179; Шемјакин А. Л., „Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, 197-206; Каширин В. Б., „Борбена вредност српске војске на почетку Првог светског рата према оценама руских војних стручњака“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, 237-253; Вишњаков Ј. В., „Српско-хрватски односи у Српском добровољачком корпусу у Русији 1916. године“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, 315-327.
- 25 *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*, ур. С. Рудић, Л. Павловић, Београд; Чачак 2016; Белов М. В., „Сербские эмигранты в Бессарабии, Милош Обренович и Россия“, *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*, 73-87; Кудрявцева Е. П., „Второе сербское восстание 1815 г. и международные отношения в Европе“, *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*, 89-96; Поповић Р. Ј., „Букурешки мир, кнез Милош и аутономија Србије“, *Српска револуција и обнова државности Србије: двеста година од Другог српског устанка*, 111-127.
- 26 Шемјакин А., „Внешнеполитические взгляды основателей сербской радикальной партии в начале 80-тих годов XIX века: (к вопросу о начале „русофильства“ Николы Пашича)“, *Историјски часопис* 38/1991, 145-161.
- 27 Шемјакин А. Л., „Письмо Н. П. Пашича П. А. Кулаковском“, *Историјски часопис* 40-41/1993-1994, 219-232.

канах: *сербская одиссея поручника Мамулова* (2015)²⁸ и „*Сербские сочинения П. А. Ровинского* (2018)²⁹. У зборницима радова штампана су четири његова прилога: *Сербия после 1878 г. обретение независимости и проблема модернизации* (1998),³⁰ *Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова 1912–1913* (2013)³¹, *Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године* (2014)³² и *Россия, Никола Пашич и режим Милана Обреновича в 1883-1889* (2017).³³ Према томе, Андреј Шемјакин од свих руских историчара има највише објављених радова у периодичним издањима Историјског института.

Наведени радови тематски се могу груписати у три целине: Никола Пашић, модернизација и имагологија. Хронолошки обухватају време последње четвртине 19. века до краја Првог светског рата. Шемјакинове радове одликује савестан истраживачки рад, јасан и на моменте лепршав стил, са честим реторичким питањима („Зашто смо баш њега одабрали за централну фигуру нашег чланка? Разуме се, да ово није случајно. Има неколико разлога, и то веома озбиљних. Да кренемо редом“).³⁴

Пашићева личност и његова грандиозна историјска улога централна је тема његовог научног рада. У првом објављеном раду у Историјском часопису анализирао је спољнополитичке погледе Николе Пашића и Пере Тодоровића, настојећи да проникне у извор и почетке Пашићевог „русофилства“, почетком осамдесетих година

28 Шемјакин А. Л., „Русский человек на Балканах: сербская одиссея поручника Мамулова (1893–1915)“, *Историјски часопис* 64/2015, 313-335.

29 Шемјакин А. Л., „Сербские сочинения П. А. Ровинского (первичное осмысление и перспективы исследования)“, *Историјски часопис* 67/2018, 284-309.

30 Шемјакин А., „Сербия после 1878 г. обретение независимости и проблема модернизации“, *Европа и источно питање (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене: међународни научни скуп 9–11. децембар 1998*, ур. С. Терзић, Београд 2001, 537-550.

31 Шемјакин А. Л., „Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова (1912–1913)“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд 2013, 111-124.

32 Шемјакин А. Л., „Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд 2015, 197-206.

33 Шемјакин А., „Россия, Никола Пашич и режим Милана Обреновича в 1883-1889“, *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, ур. С. Рудић, К. В. Никифоров, Ј. Блажић Пејић, Београд; Москва 2018, 147-162.

34 Шемјакин А. Л., „Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова (1912–1913)“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, 113.

19. века.³⁵ И док је струја радикала предвођена Пером Тодоровићем доследно заступала идеју стварања балканске федерације – што је политичко наслеђе Светозара Марковића – дотле је Пашић после завршетка Велике Источне кризе 1878. године, напустио ту идеју и почео да се залаже ослобођење и уједињење српског народа. У испуњењу тог циља Пашић је схватао важност и целисходност политике ослона на Русију, што је било у супротности са тада владајућим аустрофилским курсом краља Милана и напредњачке владе. Како се Пашић приближавао петроградским незваничним и званичним круговима и задобијању њиховог поверења, будући да су царским званичницима биле добро познате Пашићеве везе са руском револуционарном емиграцијом, Шемјакин је показао на примеру Пашићевог писма Платону Кулаковском, истакнутом руском слависти и једно време професору руског језика на Великој школи у Београду.³⁶ Овај рад илустративан је за приказивање Шемјакиновог усредсређеног истраживачког приступа, али и на то, како један историјски документ омогућава доношење важних закључака. Наиме, Шемјакин је у Архиву САНУ, у Београду, пронашао концепт Пашићевог писма упућен извесном „уваженом господину“, из чијег садржаја се могло закључити толико да је писано неком из иностранства, после Тимочке буне. Истражујући у руским архивима, пронашао је оригинал тог писма (Архив спољне политике Русије) и утврдио да га је Пашић писао Кулаковском из Софије 2. априла 1884. године. Вођа радикала у њему образлаже залагање за реформе у Србији, које би биле „увек на страни целокупног српства, словенства и православља“.³⁷ Поредеди краља Милана са Вуком Бранковићем, Пашић борбу радикала против аутократског владара тумачи „као борбу Срба за одбрану своје отаџбине“, али и као „борбу против германизма“, чији је експонент у Србији сам краљ.³⁸ Шемјакин је закључио да је реч о првом озбиљном Пашићевом покушају успостављања везе са руским словенофилима. У раду „Са Крфа у Русију“ приказан је у историографији непознати друштвени аспект Пашићеве последње посете Русији током априла и маја 1916. године. Иако је Пашићева посета Русији 1916. го-

35 Шемјакин А., „Внешнеполитические взгляды основателей сербской радикальной партии в начале 80-тих годов XIX века: (к вопросу о начале „русофильства“ Николы Пашича)“, *Историјски часопис* 38/1991, 145-146.

36 Шемјакин А. Л., „Письмо Н. П. Пашича П. А. Кулаковском“, *Историјски часопис* 40-41/1993-1994, 219.

37 Ibid, 228.

38 Ibid, 229.

дине била проучавана у српској историографији, Шемјакин је користећи богату грађу из руских архива, као и оновремену периодичку пластично описао „незваничне“ догађаје везане за Пашићев пријем у петроградском и московском друштву, доручак у кругу царске породице и прикупљање немале новчане суме за помоћ Србији. У епилогу рада Шемјакин се бави судбином прикупљених новчаних средстава, који су после рата завршили на Пашићевом личном рачуну. Наиме, Пашић је желео да се та средства - депонована у банци - искористе за подизање споменика цару Николају II, али његова жеља није била испуњена, а траг том новцу се изгубио 1946. године. Као у претходном раду, Шемјакин се и у овом послужио грађом, првенствено руских архива, али и једним важним документом српског порекла, штедном књижицом Николе Пашића, која је похрањена у архиву „Тимочке крајине“ у Зајечару. У томе ништа не би било чудно, да Пашићева штедна књижица није откупљена и смештена у архив у новије време, што показује са колико је страсти и знатније Шемјакин приступао истраживањима и писању својих научних радова.³⁹

Ако се пође од дефиниције појма модернизације Алберта Мартинелија да је она „специфични скуп друштвених, економских, политичких и културних промена широког опсега“, који се може пратити од краја 18. века и чији је политички центар била Европа, да је тај процес обележен бројним специфичностима (географским, привредним, политичким, културним итд.), те да га стога не треба нужно посматрати никако једнозначно⁴⁰, Србија је, тако посматрано, читав 19. век била обухваћена модернизацијским процесима. Шемјакин у раду *Србија после 1878 г. обретенне независности и проблема модернизације*, с правом истиче чињеницу да је 1878. година важна у државном и друштвеном развоју Србије, и стога модернизацију посматра кроз „однос према Европи, њеним вредностима и моделима“.⁴¹ У основи његовог акрибичног рада је разматрање међусобно супротстављеног односа „српских европејаца“ - напредњака, политичке групације и странке која је уз подршку владара руководила политиком земље осамдесетих година 19. века и „српских антиевропејаца“,

39 Шемјакин А. Л., „Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, 197-206.

40 Јовановић В., Вулетић А., Самарџић М., *Наличја модернизације, Српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017, 7-11.

41 Шемјакин А., „Србија после 1878 г. обретенне независности и проблема модернизације“, *Европа и источно питање (1878-1923): политичке и цивилизацијске промене: међународни научни скуп 9-11. децембар 1998*, 538.

радикала који су се налазили у политичкој опозицији. Док је главни циљ напредњака успостављање „либералне државе“, у којој су слобода личности и њена права највише вредности, те да је циљ преобразити патријархалну у савремену европску државу што имплицира спровођење реформи од горе према доле, дотле се радикали залажу за очување постојећих традиционалних института и норми обичајног права, у политичком систему успостављање система самоуправе, тзв. „задружне демократије“. Шемјакин је закључио да је идејна борба о концепту и карактеру државе која се јавила у Србији после 1878. године, између напредњака и радикала „одржавала дубоку различитост у погледу правца и принципа, којима су њихови творци тежили и којима су се супротстављали“ и да је кулминирала избијањем Тимочке буне 1883. године.⁴²

Шемјакинов рад „Лав Троцки о Србији и Србима“ делимично се бави тумачењем процеса модернизације, а делимично виђењем и анализом Срба и Србије очима једног од вођа Октобарске револуције, који је као ратни извештач неколико руских листова, током Балканских ратова боравио у Београду и Софији. Шемјакин је компаративном анализом четрнаест извештаја Лава Троцког, које је послао током два Балканска рата, са потоњим оценама српских савременика и историчара (Слободан, Јовановић, Ђорђе Станковић, Димитрије Ђорђевић, Сима Ћирковић, Дубравка Стојановић, Сузана Рајић) указао на објек-

42 Ibid, 549. Стицање независности 1878, подстицајно је деловало на размишљања о правцима будуће модернизације државе и друштва, као што је сличан замах приметан у време стицања аутономије 1829. односно 1830. године. Приликом обнародовања Хатишерифа из 1829. године на Народној скупштини у Крагујевцу од 3. до 5. фебруара 1830. године кнез Милош је у беседи посланицима рекао: „Велика је и вешествена разлика између садашњег и одсадашњег стања нашег: до сад је стање наше друго било, а од сад сасвим друкчије постаје. До сад смо били безусловни поданици самовластија турског и робови, а сада постајемо самобитним народом... Сад постајемо равнима осталим благообразеним и срећним народима христјанских држава! Од сад нам треба и у правитељству нашем и у судовима и у свим прочим внутреним земаљским уредабама, осталим цветајућим и срећним народима подражавати, и с њима се сравнити. Треба нам установити књаза и уредити правитељство; треба установити судове; треба подигнути училишта; треба градити болнице, треба завести књигопечатње...“ Гавриловић М., *Милош Обреновић III (1827-1835)*, Београд 1912, 156. Бирокарски државни апарат, судство, основе образовног система успостављени су у Кнежевини Србији за време владавине уставобранитеља (1842-1858). Тада је против новогарија и европеизације, на пример доношења Грађанског закона из 1844. године, био највећи демагог у Србији у 19. веку Тома Вучић Перишић који се залагао за очување старих установа и обичаја.

тивност и тачност његових закључака. Троцки није извештавао само о војним операцијама, већ се бавио и анализом „српских и балканских прилика, укључујући и општи ниво модернизације (европеизације) Србије“.⁴³ Став Троцког о томе да од Будимпеште почиње политички и културолошки „Исток“ засновано је, према његовом виђењу, на уређењу политичких система у балканским државама, који су „имитација европских узора“. Троцки о Србији и Бугарској пише као о „закаснелим народима“ и државама, указује на непостајање „средњег сталежа, градова и градске културе“ за остварење прокламованих, европских, либералних начела.⁴⁴ Ако се узму статистички параметри, Троцки је у праву што се тиче односа градског и сеоског становништва, правних институција и политичких система, не само у Србији, већ и у другим балканским државама. Међутим, према нашем мишљењу, у тој оцени је занемарен револуционарни и национално-ослободилачки потенцијал балканских народа, који су током 19. и почетком 20. века (Српска револуција 1804-1835, Грчка револуција 1821-1829), према Димитрију Ђорђевићу, прошли кроз четири фазе. Због ограничења условљених историјским и друштвеним развојем, жилавим присуством османске државе на ширем простору Балкана у „најдужем веку Империје“, уз садејство интереса других великих сила, национални планови свих балканских народа обликовани су на принципу историцизма.⁴⁵ Када је Србија 1913. године повратила своје историјске територије, поставило се питање њихове интеграције, и ту се у свој оштрини поставило питање тренутне снаге Србије да то учини. Шемјакин свој рад завршава пророчким закључком Лава Троцког: „Србија укључује сада у своје границе пола милиона Македонаца, као што је раније укључила пола милиона Албанаца. Заиста је огроман успех! Уствари, овај непријатељски расположен милион може и да буде кобан за историјско постајање Србије“.⁴⁶

Павел Л. Ровински (1831-1916), један од најистакнутијих руских слависта, оставио је вредне белешке о Србима за време својих боравака у Кнежевини 1868/69. и 1878. године. То је, уједно, један од последњих чланака, који је Шемјакин написао и који је постхум-

43 Шемјакин А. Л., „Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова (1912-1913)“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, 113.

44 Исто, 117.

45 Ђорђевић Д., *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995, 147-151.

46 Шемјакин А. Л., „Лав Троцки о Србији и Србима током Балканских ратова (1912-1913)“, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, 122.

но штампан. Као ниједан руски истраживач пре, Ровински је обишао Србију „уздуж и попреко“, упознао се са животом на селима и у градовима, спознао менталитет народа. Као главну црту националног менталитета истакао је „самозадовљство“, из чега су проистицале „самоувереност“ и „заслепљеност“. Ратови са спољним непријатељем и чести унутрашњи сукоби са крвавим исходима, дали су за право Ровинском да окарактерише Србе као homo militaris, који и године мира проводе спремајући се за рат, што је ометало њихов привредни, културни и уопште, друштвени развој. На основу „Записа о Србији“ Ровинског, али и виђења других Руса, Шемјакин је у овом раду оставио тестаментарни научни закључак да су се у Србији, у другој половини 19. и почетком 20. века, иза „формално-институционалне фасаде европских иновација“ која се огледала у либерално-буржоаском државном уређењу, увођењу савременог образовног система и војне службе, скривале „стабилне структуре и навике традиционалног друштва; управо су оне одређивале стил живота и понашање, не само обичног сељака, већ и већег дела српске елите.“⁴⁷

47 Шемјакин А. Л., „Сербские сочинения П. А. Ровинского (первичное осмысление и перспективы исследования)“, *Историјски часопис* 67/2018, 300.